

1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ VE TÜRK EĞİTİM TARİHİNDEKİ YERİ¹

Mine ÇAĞIR²

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK³

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısında batılılaşmanın etkisiyle Osmanlı eğitim sisteminde gerçekleştirilmeye başlanan modernleşme çabaları toplumsal bir destek görmemiş ve mahalli mektepler dışında eğitim konusu halk arasında rağbet görmemiştir. Ancak Osmanlı toplumunda Tanzimat sonrası reformların gayrimüslimler lehine hissedilir hale gelmesi, batı nüfuzunun artması ve özellikle de 1856 İslahat Fermanı ile birlikte Müslümanlar karşısında gayrimüslimlerin ekonomik ve sosyal refahlarının artması, Müslüman okumuş kesim ile ulema arasında İslami eğitimin geri kalmışlığıyla alakalı bir farkındalık meydana getirmiştir. Bu nedenle başkentte ve vilayetlerde genel eğitimi düzene koymayı amaçlayan ilk kapsamlı hukuki metin olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti bu nizamname ile ilkokulların yapısına ve ilkokul öğretmenlerinin mesleki formasyonuna daha çok önem vermeye başlamış, ilkokullar medresenin etki alanından çıkarılmıştır. Öte yandan “Osmanlıcılık” fikrinin bir amacı olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Müslüman, gayrimüslim ve ecnebi okulları müşterek hukuki bir çatı altında birleştirilmek istenmiştir. Fakat Nizamname 1869’da yayınlanmasına rağmen ancak 1880’de fiiliyata geçirilebilmiş, o da farklı yer ve zamanlarda mümkün olmuştur. Maarif-i Umumiye Nezareti XIX. yüzyılın sonlarına doğru oldukça ihtisaslaşmış bir kurum haline gelmiştir. Taşradaki okulların eğitim kalitesinin düşüklüğü göz önüne alındığında, Maarif-i Umumiye Nezareti’nin başlıca amacının taşradaki halka temel okuma-yazma eğitimini verecek öğretmenleri kısa sürede yetiştirmek olduğu söylenebilir. Bu çalışmada Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’yle Osmanlı eğitim sisteminde gerçekleştirilen düzenlemelere değinilmiş ve bu nizamnamenin eğitim sistemindeki etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Nizamname, Maarif-i Umumiye Nezareti, Eğitim Tarihi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi.

¹ Bu Makale 21-23 Ekim 2017 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen ASEAD II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Erzincan Üniversitesi SBE Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, [mine.cgr@hotmail.com](mailto:m.cgr@hotmail.com)

³ Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, icanerturk25@hotmail.com

1869 STATUTE ON GENERAL EDUCATION AND ITS ROLE ON THE HISTORY OF TURKISH EDUCATION

ABSTRACT

In the first half of the nineteenth century, education did not become common in the public except for the local school and therefore its modernization didn't receive much social support. Getting increasingly more effective and felt of the Tanzimat reforms' impact and West's influence on the Ottoman Empire and increase in non-Muslim's social welfare and economic prosperity caused primarily by the Rescript of Reform, 1856, in comparison with Muslims has created an awareness of backwardness of Islamic education among literate Muslims living in the countryside and ulema. The Statute on Education is the first comprehensive legal document that aims at setting up general education in the entire Ottoman Empire. In addition, the Statute on Education has unified Muslim, non-Muslim and foreign schools under a common legal framework and it has been considered as part of the "Ottomanism" project, due to its attempts to establish state schools for non-Muslim communities. But this project has never come into being. Although the Statute on Education was published in 1869, it was barely applied in 1880 and also that was not simultaneous but in the different places and times. The Ministry of Education became a highly specialized institution towards the end of the nineteenth century. Considering the low educational quality of the schools in the provinces, it can be stated that the main purpose of the Ministry of Education is to educate teachers who will give basic literacy education to the public in a short time. The main purpose of this report is to analyze the influence of the Statute on Education on the Turkish education history and changes caused by this regulation in the Ottoman education system.

Keywords: Education, Regulation, the Ministry of Education, Education History, the Statute on General Education

GİRİŞ

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nde maarifin yapılandırılması bakımından en önemli nizamnamelerden biridir. Başkentte ve vilayetlerde genel eğitimi düzene koymayı amaçlayan kapsamlı ilk hukuki metindir. Bu Nizamnameyle birlikte sıbyan mektepleri kız ve erkek çocukları için zorunlu hale getirilmiştir. Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki okullar tanımlanmış ve derecelendirilmiş, bu sınıflamanın haricinde kalan türdeki okulların açılmasına izin verilmemiştir. Böylece okullar arasında dil birliği sağlanmıştır. Nizamnamede hiç medreseden bahsedilmemiş olması Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim yerine modern eğitimi tercih etmeye başladığını gösterir. Yine bu nizamnamede kızların eğitimi hakkında maddelere yer verilmesi kadınların kamusal alana dahil edilmeleri açısından önemli bir gelişme olmuştur. Önce yükseköğretim kurumlarında başlanan reformlar daha sonra ilk ve ortaöğretim kurumlarında gerçekleştirilmeye başlamış ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren maarif teşkilatı, bu eğitim kurumlarını da içeren bir yapıyla halka dönük, laik bir görüntüye sahip olmuştur. Maarifin bu yapısıyla elde edilmek istenen amaç devletin bekasının sağlanmasıdır. Bu amaç için varolan araçlar içerisinde eğitim birinci planda tutulmuş ve eğitimle ilgili bütün fırsatlar ve yapılar dikkatle ele alınarak kullanılmaya çalışılmıştır.

1. 1869 MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ

Mazbata tarihi 1 Eylül 1869 (H. 24 Ca 1286) olan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi 198 madde ve beş bölümden oluşmaktadır. Bu nizamnamede eğitimin hemen hemen her konusuyla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Nizamname ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini; okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını, idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları düzenlemiştir.⁴ Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Maârif Nâzırı Saffet Paşa'nın (1814-1883) ve Şura-yı Devlet Maarif Dairesi üyelerinin çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Kemal Paşa'nın başkanı olduğu Maârif Dairesi üyeleri; Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Rezaizade Ekrem Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Mehmed Mansur ve Drağan İzankof Efendilerdir.⁵

198 maddede ana hatlarıyla aşağıda bulunan eğitim meselelerine yer verilmiştir.

- 1- İlköğretim meselesi ele alınmıştır. (mad. 3-35)
- 2- Ortaöğretim meselesi ele alınmıştır. (mad. 35-50)
- 3- Öğretmen yetiştirme sorunu ele alınmıştır. (mad. 5-78)
- 4- Bir üniversite kurulması planlanmıştır. (mad. 79-128)
- 5- Özel öğretim sorunu ele alınmıştır. (mad. 128-131)
- 6- Okullara için gerekli olan kitapları telif veya tercüme yoluyla temin edecek Daire-i İlmiye planlanmıştır. (mad. 133-137)

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde tahsil müddeti dört yıl olan sıbyan mektepleriyle ilgili şu genel hükümlere yer verilmiştir⁶:

- 1) Nizamnamenin üçüncü maddesinde yer alan “*her mahalli ve karyede ve icabına göre bir iki mahalle veyahut bir iki karyede lâakal bir sıbyan mektebi bulunacak ve muhtalıt olan karye ve mahallelerde islâm okulu başka ve eftali gayri müslime okulu başka olacaktır*” hükmü ile maarif görevi bir kamu hizmeti haline getirilmiş, gayri müslimlere ayrı okullar açma yoluna gidilmiştir. Böylece Müslüman olmayan Osmanlı tebasına kendi “usul-i diniyeleri”ni öğrenmeleri ve programdaki dersleri kendi dilleriyle okumaları imkanı sağlanmıştır.⁷
- 2) Her mahalle ve köyde ve ihtiyaca göre bir iki mahalle ve bir iki köyde en az birer sıbyan okulu bulunacaktır.
- 3) Bir mahalle veya bir köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tahsis edilecektir.
- 4) Devam mecburiyeti erkekler için 6-10; kızlar için 7-11 yaşları arasındadır.

⁴ Mahmut Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, 1338/1920, s. 469-509; Hamza Altın, “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, S: 13, 2008, s. 274.

⁵ Fatma Kaya Doğanay “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Erzurum, 2011, s. 45.

⁶ 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi mekâtib-i iptidaîye ile ilgili maddeler; Faik Reşat Unat *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesinde Tarihi Bir Bakış*, MEB, Ankara, 1964, s. 96-98.

⁷ Nevzat Ayas, *T.C. Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler*, MEB, Ankara, 1948, s. 201-202.

- 5) İmtihanlar ise köy ve mahalle ihtiyar meclisi huzurunda yapılacaktır. Okutulacak dersler itibariyle, ilköğretimin önemi iyice anlaşılmaya başlanmıştır.
- 6) Hocaların Osmanlı tebaasından ve Dârümuallîmîn mezunu olması zorunluluğu getirilmiştir.
- 7) Okulun nizâmnâmesine uymayan hocalara çeşitli cezalar verilecek veya işten uzaklaştırılacaktır.

Dârümuallîmînde az sayıda öğretmen mezun olduğu düşünüldüğünde böyle bir şartın konulmasıyla eğitimde medrese hocalarına yer verilmek istenilmediği anlaşılmaktadır.⁸

- 8) Sıbyan okullarının inşa, tamir ve diğer masraflarıyla hocalarının maaşları mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacaktır.

Nizamnamede sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler: *Usûl-i cedide tarzıyla elifba, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, Ahlâka ilişkin resail, İlm-i hal, Yazı talimi, Fenn-i hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malûmat-ı Nâfia* olarak 6. maddede belirtilmiştir. Ayrıca derslerde değişiklik ancak nezaretin izniyle gerçekleştirilecektir.

Bu hükümlerden, devletin, ilköğretimi bütün imparatorluğa yaymak ve öğretim yaşına gelmiş her çocuğa asgari düzeyde eğitim vermek istediği anlaşılmaktadır. Daha önce gerçekleştirilmiş olan ilköğretim reformuyla karşılaştırıldığında, bu hükümlerin ne kadar geniş kapsamlı ve ileriye dönük olduğu görülmektedir.

1869 Nizâmnâmesine göre sıbyan okullarının ıslâhı, yahut “iptidaî” adı altında yeni usûlde öğretim yapan okulların açılması için ilk esaslı teşebbüs, 1870 tarihinde başlamıştır. Bu teşebbüs sadece İstanbul’u değil bütün imparatorluğu hedef almıştır. Başlangıçta sıbyan okullarında okutulacak kitapların açık, sade ve öğrenciye şevk verecek şekilde yeniden hazırlanması meselesi ele alınmıştır. Hazırlanacak kitapların vasıfları ve içeriği 25 Muharrem 1287 (1870) tarihli Takvim-i Vekayi’de belirtilmiştir. Özellikle “elifba” için yeni heceleme usûlünün ve altı ayda okumayı öğretecek kolay bir yöntemin bulunması ayrıca kitabın içine resimlerin de konulması şart koşulmuştur. Din, ahlâk, dil, tarih, coğrafya ve malûmat-ı nâfiâ gibi ders kitaplarının nasıl hazırlanacağı hakkında da bilgi verilmiştir. Yalnızca bu kitapların bastırılıp bastırılmadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak daha sonraki yıllarda birçok yeni kitabın bastırılıp dağıtılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu yeni kitaplar sadece iptidaîler için hazırlanmış olup sıbyan mekteplerinin eski usûlde öğretime devam ettiği bilinir.⁹

Maarif Nizamnamesinin gündeme getirdiği yenilikler, gerçekleştirmeye çalıştığı ıslahatlar arasında medreselerle ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu durum eğitimi medresenin, dolayısıyla dinin etkisinden kurtararak laikleştirmek olarak yorumlanmaktadır. Yüzyıllardır Osmanlı eğitim hayatının en önemli kurumu olan medreseler ıslah edilmemiş, yaygın ve kıymetli bir eğitim müessesesi gözden çıkarılmıştır.¹⁰

⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara, 1991, s. 64.

⁹ Takvim-i Vekayi, 25 Muharrem, 1287 Çarşamba; Kodaman, B, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 64.

¹⁰ Hamza, A., “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, s. 274-275.

Rüşdiyelerin en önemli özelliği, medrese tipinde bir okul olmamasıdır. “Rüşti” sözcüğü de, “çocukluktan çıkıp ergenliğe geçmiş, ergin olmaya yönelmiş” anlamına gelmektedir. Tanzimat sonrasında yeni kurulan devlet örgütüne memur yetiştirme görevi de bu kurumlara verilmiştir.¹¹ Tanzimat öncesi dönemde gelişen eğitim kurumları sadece askeri kurumlarken, Tanzimat Devri’yle birlikte sivil bürokrasinin de yaygınlaşmasıyla birlikte sivil eğitim kurumları gelişmeye başlamıştır. Sivil bürokrasi Mekteb-i Maarifi Adliye (1838) ve Mekteb-i Ulum-u Ebediye (1839) ile başlamıştır. Mektebi Maarifi Adliye, II. Mahmut devrinde devlet dairelerine memur yetiştirmek üzere İstanbul’da açılan okuldu. Bu iki okul, 1838’de Meclis-i Vala tarafından kurulması kararlaştırılan “rüşdiye” okullarının ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.¹² 1869 yılına kadar rüşdiyeler, küçümsenmeyecek bir artış göstererek Tanzimat eğitim siyasetinin temelini oluşturmuştur. 1868’de çeşitli vilâyetlerde 31 adet rüşdiye mektebi açılmıştır.¹³ 1869 Maarif-i Umumiye Nizâm-nâmesi, rüşdiyeler için de yeni hükümler taşımaktadır. Nizâm-nâmenin mekâtib-i rüşdiye kısmında aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:¹⁴

- 1) Beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüşdiye açılacağı¹⁵,
- 2) Rüşdiyelerin her türlü masraflarının Vilâyet Maârif İdaresi Sandığından karşılanacağı,
- 3) Rüşdiye binalarının Meclis-i Kebîr-i Maârif tarafından gönderilen plânlara göre yapılacağı,
- 4) Her rüşdiye, talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir mubassır (gözetmen) ve bir de hademe tayin olunacağı,
- 5) Muallim-i evvelin (baş öğretmen) 800, ikincisinin 500, mubassır 250 ve hademenin 150 kuruş maaşla istihdam edileceği,
- 6) Rüşdiyelerde öğretim süresinin 4 yıl olacağı,
- 7) Bütün rüşdiyelerin 1-23 ağustos arasında tatile gireceği,
- 8) Rüşdiyeyi bitirenlerin imtihanla idadiye kabul edileceği, doğrudan doğruya rüşdiyeleri ilgilendiren temel prensiplerdir.

Aynı nizâm-nâmenin 23. maddesinde, rüşdiyelerin ders programı ile ilgili şu düzenlemeler yer almaktaydı: *Mebadi-i ulûm-u diniye (Din ilimlerine giriş), Lisan-ı Osmânî kavaidi (Türkçe gramer), İmlâ ve yazı, Tertib-i cedîd üzere kavaid-i Arabiye ve Farsiye (Arapça ve Farsça Gramer), Tersim-i hudut (Resmi Hat), İlm-i hesap (Aritmetik), Mebadi-i hendese (Geometri başlangıcı), Tarih-i umûmi ve tarih-i Osmanî (Genel tarih ve Osmanlı Tarihi), Coğrafya, Jimnastik ve Okulun bulunduğu yerde en çok kullanılan dil.*

¹¹ Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, MEB, 1995, s. 12.

¹² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara, 1993, s. 63.

¹³ Mahmut Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı*, s. 101.

¹⁴ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, madde: 18-26.

¹⁵ Halkın sırf İslâm olan kasabalarda, İslâm çocukları için; halkı sadece Hristiyan olan yerlerde Hristiyan çocukları için eğer kasaba karışık ise 100 haneyi aşkın her cemaat için birer rüşdiye yapılacaktır. Bkz; MUN, mad. 18.

Ayrıca bu ders programına ek olarak rüşdiyenin bulunduğu bölgede hangi dil kullanılıyorsa o dile ilgili dersler ve ticaret merkezlerinde isteyen talebeye dördüncü sınıfta Fransızca dersleri verilebilecektir. Ayrıca dini bilimlerle ilgili dersler her milletin kendi dili ile anlatılacak ve bunların dilleri de öğrencilere okutulacaktır. Müslüman olmayan çocukların din dersleri altıncı maddenin ek fıkrasında açıklanan usule göre ruhani liderler tarafından tayin olunarak öğretilecektir.¹⁶

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre esas yönünden öğretim üç dereceye ayrılmıştır: 1) Sıbyan ve Rüşdiye, 2) İdadiye ve Sultaniye, 3) Mekatib-i Aliye. Bu üç derecenin içindeki mektepler de beş kısım sayılmıştır: 1) Sıbyan, 2) Rüşdiye, 3) İdadiye, 4) Sultaniye mektepleri, 5) Mekatib-i Aliye.¹⁷

Rüşdiye okullarının genel öğretimdeki yeri sık sık tereddütlere ve karışıklıklara sebep olmaktadır. Çünkü maârif tarihçilerinin bir kısmı rüşdiyeleri ilk öğretime dahil ederken; diğer bir kısmı ise, ortaöğretime dahil etmektedir. Rüşdiyeleri, ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonralarıysa ortaokul karakterine sahip bir öğrenim derecesi olarak görmek mümkündür. Bu okulların başlangıçta Darülfünûn'a, daha sonraları idadilere basamak olması, rüşdiyeleri ortaöğretim içinde ele almaya sevk etmiştir.¹⁸

Eyaletlere bakıldığında 1877 yılı itibarıyla 400 civarında olan rüşdiyelerin sayısı 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda kaybedilen topraklar nedeniyle 277'ye düşmüştür. 1888 yılında ülke geneline bakıldığında 440 rüşdiye mektebi bulunmaktaydı.¹⁹ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 27-32 maddeleri arasında kız rüşdiyeleri hakkında düzenlemelere yer verilmiştir. Kız okullarının öğretmenleri kadın olacak ve istenilen sayı ve nitelikte kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve olgun erkek öğretmenlerden istifade edilecektir. Eğitim süresi toplam dört yıl olan Kız rüşdiyelerinin dersleri şu şekilde belirlenmiştir²⁰: *Mebâdi-i Ulûm-ı Dinîye (Din dersi), Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Lisân-ı Osmanî Kavâ'id-i (Osmanlıca Dil Bilgisi), Hesab ve Defter Tutmak Usûlü, Mebâdi-i Kavâ'id-i Arabiye ve Farişiye (Arapça ve Farsça'nın Başlangıcı), Nakışa Medar Olacak Derece (de) Resim, İmlâ ve İnşâ (İmlâ ve Yazı), Âmeliyat-ı Hıyâtiye (Dikiş İşleri), Müntehebât-ı Edebîye, Tedbîr-i Menzil (Ev İdaresi), Mûsiki (Mecburi değildir)*

Derslerin içeriğine bakıldığında önemli bir husus da kızlara yönelik programda sadece ev düzenine yararlı olacak derslerin konulmuş olmasıdır. Ayrıca oldukça sınırlı bir düzeyde matematik bilgisine yer verilmiş olması da dikkat çekmektedir. Aynı şekilde tarih ve coğrafya gibi genel kültür konuları bir genel ders çerçevesinde birleştirilmiştir.²¹

¹⁶ Reşat Özalp ve Aydoğan Ataünel, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası)*, MEB, İstanbul, 1977, s. 553.

¹⁷ Ayas, N., *T.C. Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler*, s. 201.

¹⁸ Kodaman, B., *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 91.

¹⁹ Kodaman, B., *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 101-102.

²⁰ M. Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, s. 476; MUN, mad. 29.

²¹ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Dönemi Kız Eğitimi", *Kebikeç*, S: 10, 2000, s. 227.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kurulmaya başlayan askerî idadiler²² ağı, Tanzimat Dönemi sonuna kadar merkez ve taşrada belirli vilayetlerde kurulmuş, bu gelişme askerî, mesleki ve teknik yüksek okulların yanısıra orduya nitelikli elemanlar kazandırmıştır. Tanzimat'ın sonlarına doğru rüşdiyelerin üzerinde ve yüksekokullara öğrenci yetiştiren sivil ortaöğretim kurumları bulunmayınca 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle sivil ortaöğretim kurumları olarak kabul edilen idadilerin açılması kararı alınmıştır. Dört yıllık rüşdiyelerin üzerinde üç yıl ilavesiyle gerçekleştirilen programla hem eğitim-öğretim daha da gelişecek hem de din, ırk, mezhep ayrımı yapılmadan bütün tebaanın çocukları bir arada eğitim görecektir. Bir süre kağıt üzerinde kalan bu düşünce, 1873'te Mülki İdadi'nin açılmasıyla gerçek hayata geçmiştir.²³

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 33-41. maddeleri idadileri²⁴ düzenlemektedir. Nizamnamede idadilerle ilgili hususlar aşağıdaki maddelerle tesbit edilmiştir²⁵:

1. İdâdî okulları, rüşdiyelerden mezun olan müslim ve gayr-i müslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir. (mad. 33)
2. 1.000 hanedan fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idâdî okulu yapılacaktır. (mad. 34)
3. İdâdîlerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilâyet maârif idaresi sandığından karşılanacaktır. (mad. 35)
4. Her idâdînin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır.
5. Her idâdînin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.
6. İdadilerin tatil zamanı rüşdiyelerle aynı dönemde olacaktır. (mad. 40)

İdadîlerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır: *Türkçe kitâbet ve inşâ, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i servet-i milel, Coğrafya, Târih-i umûmî, İlm-i mevâlid, Cebir, Hesap ve defter tutma, Hendese ve ilm-i mesâha, Hikmet-i tabiyye, Kimya ve Resim.* (mad. 38)

Nizamname'de sultani okulları²⁶ 8 maddede düzenlenmiştir.²⁷ Mektebi Sultani'nin açılışının başlıca sebebi zamanın hükümdarı Sultan Abdülaziz'in 1284 (1867) de Fransa'ya yaptığı ziyaret amaçlı seyahatin kültür sahasında bıraktığı etkiler olmuştur. Dönemin

²² Arapça "idad" kökünden türetilen "idadi"; hazırlamaya mahsus yer, yetiştirme ve geliştirme demektir. Bkz: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1995, s. 409.

²³ İbrahim Caner Türk, "Türkiye'de Orta Tahsil" Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ulus Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası", *TAED*, Erzurum, 2014, s. 352.

²⁴ 1867 tarihine gelinceye kadar hükümet dairelerine memur; yüksek tahsil, meslek ve ihtisas mekteplerine öğrenci hazırlayan kurumlar ancak Mekteb-i Maarifi Adliye ve Mektebi Ulum-i Edebiye ile Darûlmaarif ve Mahrec-i Eklâm'dır. Ayrıca İdadi mektebi henüz yoktur. Bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, İstanbul, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 488.

²⁵ M. Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 478; Kodaman, B. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 115; Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994, s. 11; Unat, R., *Türkiye Eğitim Sistemi*, s. 100-101.

²⁶ "Sultani", sultaniyye, sultana yani hükümdara ait, sultanla, hükümdarla ilgili demektir. Bkz: Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 963.

²⁷ MUN, mad. 42-50.

hükümdarı olan Abdülaziz, İstanbul'da Fransız liseleri ayarında bir mektebin açılmasına ve orada Fransız diliyle ders yapılmasına izin vermiştir.²⁸ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde sultaniler için her vilayetin merkezi olan şehir ve kasabada bir mekteb-i sultani açılmasını istenmiştir (mad. 40-46). İdadilerden sınavla mezun olanlar Osmanlı halkının hangi sınıfından olursa olsun, bu okullara ücretle kabul olunacaktır.²⁹

Nizamnameye göre sultanilerde okutulacak dersler ikiye ayrılmıştır: Kısmi âdi, kısmi âli. Kısmi âlide idadi dersleri okutulur. Kısmi âli iki kola ayrılmıştır: Ulum ve edebiyat. Kısmi âlinin öğretim süresi üç yıldır. Kısmi idadiyle bu süre altı yılı bulur. Âli kısmına idadi mezunları, âdi kısmına da rüşdiyelerden mezun olanlar alınır. Bu okula öğrenciler yatılı veya gündüzlü olarak alınır. Belli oranla, parasız veya ücret miktarı indirilmiş öğrenciler de alınmıştır (mad. 42, 44, 46).³⁰

1869 Maarif Nizamnamesiyle oluşturulmak istenen orta öğretim kurumlarının gerek İstanbul'da gerekse taşrada yaygınlaştırılması ve yapılandırılması ancak Sultan II. Abdülhamid Devri'nde mümkün olabilmiştir. Ancak sultaniler yaygınlaştırılmamış ve bu sebeple ortaöğretimin ikinci kademesini oluşturan yedi senelik idadiler oluşturulmuştur.³¹ Açılan tek sultani ise bugün Galatasaray Lisesi olarak eğitim vermeye devam eden Galatasaray Sultanisi'dir³².

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde öğretmen okulu "Mekatibi Aliye" yani Yüksek Okul olarak sınıflandırılmış ve ilgili okulların başında gösterilmiştir. Nizamname'nin 51. maddesinde "*Mekatib-i aliye Darülmualimin ve Darülmualimat ile Fünun ve Sanayi muhtelif mektepleridir*" denilmektedir. Nizamname, Darülmualimin ve Darülmualimat³³ mekteplerini ayrı ayrı ele almıştır. 57-67 maddelerinde Darülmualimin ile 68-78 maddelerinde Darülmualimat (Kız Öğretmen okulu) ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Tüzüğe göre, ülkedeki okulların çeşitli kademelerine öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul'da büyük bir Darülmualimîn kurulacaktır. Bu büyük öğretmen okulunun, rüşdiye, idadi ve sultani olmak üzere üç şubeden oluşması planlanmıştır.³⁴ Darülmualimat da sıbyan ve rüşdiye adıyla iki şubeye ayrılmıştır. Her şube, Müslim ve gayrimüslim sıbyan mektepleri ile rüşdiyelere öğretmen yetiştiren iki kısma ayrılacaktır³⁵.

²⁸ Ergin, O., *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 481.

²⁹ Unat, R., *Türkiye Eğitim Sistemi*, s. 101-103.

³⁰ Ayas, N., *T.C. Milli Eğitim*, s. 233.

³¹ Türk, İ., "Türkiye'de Orta Tahsil" s. 354.

³² Ayrıca bkz: İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", *Belleten*, c. VII, S: 28, TTK, Ankara 1943, s. 315-347.

³³ Düstür Koleksiyonu, c. II, s. 196-197; M. Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti*, s. 485-487.

³⁴ Altın, H., "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", s. 276.

³⁵ MUN, mad. 68.

Sıbyan şubesinin öğretim süresi iki yıl olup, okutulması öngörülen dersler şunlardır³⁶: *Mebâdî-i Ulûm-ı Diniyye, Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet, Usûl-ı Talîm, her cemaâtin kendi lisânı, Risâle-i Ahlâk, Hesap ve defter tutmak usûlü, Tarih-i Osmânî ve Coğrafya, Malumât-ı Nâfia, Mûsikî, Dikiş ve Nakış*

Rüşdiye şubesinin ise öğretim süresi üç yıl olup, şu dersler okutulacaktır³⁷: *Mebâdî-i Ulûm-ı Diniyye, Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve İnşâ, Arabî ve Fârisî, her cemaâtine kendi lisânı, İlm-i Ahlak, Tedbîr-i Menzil, Tarih ve Coğrafya, Mebâdî-i Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye, Resim, Musikî, Enva-i Ameliyât-ı hiyyatiyye*

Osmanlı eğitim müesseselerini kendi içinde bir bütün olarak ele alan ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yürürlükte kalan 198 maddelik bu nizamnamede elli bir madde ile en çok Darülfünun'a yer verilmiştir.³⁸ 1862'de Darülfünun'un resmen açılması beklenmeden konferans şeklinde serbest derslere başlanmıştır. İlk dersler fizik, kimya, ve tabii ilimlerle coğrafya konuları ile ilgili olup bu dersleri Avrupa'da tahsil görmüş paşalar vermiştir.³⁹ 1869'da Darülfünun'un bugün Basın Müzesi olarak kullanılan yeni binası tamamlanmış ve dersler burada verilmeye başlanmıştır⁴⁰.

2. MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ İLE OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDE HEDEFLenen VE GERÇEKLEŞEN DEĞİŞİMLER

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim öğretim sistemi baştan aşağı düzenlenmiş, eğitim adına da bazı kazanımlar elde edilmiştir. Buna göre;

1. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin sıbyan mekteplerini düzenleyen 3-17. maddeleriyle birlikte ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir⁴¹.

³⁶MUN, mad. 69. Eğitim ve öğretim her cemaati öğrencisi kendi dili ile yapılacaktır. Ayrıca müslim ve gayri müslim öğretmen adayının din dersleri kendi ruhani reislerinin belirlediği şekilde verilecektir (aynı madde).

³⁷MUN, mad. 70. Bu şubede de, her cemaatin öğrencisi kendi dilinde eğitim görecektir. Din eğitimi de, yine sıbyan şubesindeki gibi olacaktır (aynı madde).

³⁸ MUN, mad. 79-128; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 522.

³⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, TTK, Ankara, 1976, s. 205.

⁴⁰ İbrahim Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 565.

⁴¹ Toplumların, eğitim konusunda yapıcı ve ciddi adımlar atabilmesi için öncelikle altyapıyı teşkil eden ilköğretimi zorunlu hale getirmeleri gerekmektedir. Eğitimin siyasi gücünün farkına varan Avrupa Devletleri'nde de zorunlu eğitime geçilmesi ve bu konudaki düzenlemelerin uygulanması, XIX. yüzyılı boyunca gerçekleşmiş, ilköğretim zorunluluğu Avrupa Kıtası devletleri içinde ilk kez Fransa tarafından 1793 yılında I. Cumhuriyet döneminde yasal zorunluluk haline getirilmiştir. Ancak İmparatorluk döneminde, Fransa'da zorunlu ilköğretim uygulamasından vazgeçilmiş, 1816 yılında ilköğretimin zorunluluğu ilkesi tekrar kabul edilmiş, zorunluluğun yanı sıra eğitimde parasızlık şartı da getirilmiştir. 1882 yılına gelindiğinde, Jules Ferry'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde laik, yaygın ve etkin ilköğretim yaygınlaştırılmıştır. Avrupa kıtasında ilk kez 1793 yılında Fransa'da başlayan zorunlu ilköğretimle ilgili hareketler, bu tarihten sonra ki süreçte dalga dalga tüm Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Almanya da 1819 yılında zorunlu ilköğretim, 1888 de ise, ilköğretimin parasızlığı ilkeleri benimsenmiştir. Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, 2001, İstanbul, s. 140.

2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle ilk kez, Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki okullar tanımlanarak derecelendirilmiş, sınıflamanın haricinde kalan türdeki okulların açılmasına izin verilmemiştir⁴². Böylece eğitim sistemi içerisinde varlığını sürdüren okullarda ortak bir dil birliği sağlanmıştır.
3. Tüzükte medreselerle ilgili hiçbir düzenleme bulunmamaktadır. XIV. yüzyıldan beri Osmanlı eğitim sisteminin tek eğitim kurumu olan medreselerin görmezden gelinmesi Tanzimat Dönemi yöneticilerinin geleneksel eğitim yerine laik modern eğitim sistemini tercih ettikleri anlamına gelmektedir. Ayrıca maarif teşkilatı içinde yeni organizasyonlarda medrese kökenlilere yer verilmeyişi de yukarıdaki ifadeleri desteklemektedir. Fakat bu şekilde, yüzyıllardır Osmanlı eğitim sisteminin temel taşlarından birini ifade eden medreseler ıslah edilme şansını yitirmiş, yaygın ve kıymetli olan bir eğitim müessesesi gözden çıkarılmıştır.
4. Nizamnamede kızların eğitimi hakkında maddelerin olması kadınların kamusal eğitime dahil edilmeleri açısından Osmanlı eğitim sisteminin gelişimine ve dönüşümüne işaret etmektedir.
5. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle, öğretmenlik mesleği için belli ölçütler getirilmiş ve böylece öğretmen okullarının açılması sağlanmıştır.
6. Tüzüğün getirdiği bir yenilik de Usul-i Cedid denilen yeni öğretim metodunun yaygınlaştırılması olmuştur. Selim Sabit Efendi'nin Elifba-yı Osmani'si tüm okullarda geçerli sayılmıştır⁴³.
7. Reformistlerin gayrimüslimlere karşı izledikleri Osmanlılık tavırlarıyla birleşik bir Osmanlı toplumu oluşturabilmek için ilköğretimde karma eğitimi hoşgören anlayış benimsenmiştir. 1869 Maarif Nizamnamesinde de Müslim ve gayrimüslim topluluklar arasındaki ayrımın aşılmasını kolaylaştıracak bir çare olarak, 1856 Islahat Fermanı'nda varolan politik tavır hala devam etmiştir.
8. Karma (muhtelit) eğitim, farklı dini toplulukların çocukları arasında karşılıklı anlayış ve samimiyeti sağlamlaştırmak için zorunlu kabul edilmiştir. Bu amacı hayata geçiren bir örnek olarak da idadi okullarıyla 1867'de açılan Galatasaray Sultanisi gösterilmiştir.
9. İlköğretimin tek amacının okuma-yazma öğretmek olduğu görüşü reddedilerek sıbyan mektepleri ciddi, sağlam ve sistematik bir okul yapısının ilk-temel senelerini oluşturması itibarıyla önemini sağlamlaştırmıştır. Bu tutum, yalnızca nizamnamedeki pratik fen derslerini zorunlu gören maddeler için önemli değil, ilköğretimdeki öğretmenlerin devlet memurları arasında idare ve yasal statülerinin güçlendirilmesi noktasında da anlam kazanmıştır. Artık ilköğretim okulu öğretmenleri, idare kadrolu ve maaşlı profesyoneller sınıfına dahil edilmiştir.⁴⁴

⁴² MUN, mad. 129-130.

⁴³ Yeni metod şöyle tanımlanır: Elifbada önce harflerin adları öğretilecek. Tevsim denen bu eski yönetme göre elif, be, te, cim... gibi, ünsüz harflerin adları öğretildikten sonra bunların "hareke" denen seslendirilmelerine geçilecek; bunu hecelerinden doğrudan söylenmesi izlenecek (u, ö, a, ca, ci, da, du...gibi). Eski deyimle önceki "tehecci" yöntemi bırakılıyor, yerine "savti" (seslendirme) yöntemi benimseniyordu. Bkz: Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 91.

⁴⁴ Arzu Meryem Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2005, s. 80-81.

3. MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİNİN YETERSİZ VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı eğitim sistemi için milat olarak kabul edilmesine rağmen bazı eksiklikleri de vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Nizamnamenin en önemli eksiği, sıbyan mektepleriyle ilgili maddelerde ilköğretim masraflarının-bina, araç gereç, öğretmen maaşı-halk tarafından karşılanacağı belirtilmesidir.
2. Okullaşma ve okuryazarlık oranının oldukça düşük olduğu bu dönemde her ne kadar okullar çoğaltılmaya çalışılmış ve nicelikle ilgili başarılar elde edilmiş olsa da nitelik bakımından çok fazla gelişme sağlanamamıştır. Tanzimatta uygulanan eğitim politikasının başarısızlığının sebepleri olarak, faaliyetlerin belirli bir gayeye göre düzenlenememesi ve hedeflenen ıslahatı yapacak insanları yetiştirmeden bunlara teşebbüs edilememesi gösterilebilir⁴⁵. İdadilerin her 1000 haneli merkezlere açılması gerekiyorsa da 1870'lerin sonunda bile henüz biri İstanbul'da, öteki Yanya'da iki idadi vardır. Tek sultani ise Galatasaray'dır. 1884'te merkezlerindeki idadiler 29'a çıkmış ama çoğuna da gösterilmemiştir. Çünkü rüşdiyeyi bitirenleri, devlet dairelerinde cazip görevler bekliyordu.⁴⁶
3. Vilayetlerde ilköğretiminin gelişimi esnasında karşılaşılan en önemli ihtiyaçlardan biri de giderek artan öğretmen açığının kapatılması sorunudur. 1869 Maarif Nizamnamesi her ne kadar öğretmenlerin dârümuallimînden mezun olmaları şartını getirmişse de bu şartın uygulamaya geçirilmesiyle ortaya çıkan sonuç, söz konusu okulların bütün Osmanlı Devleti çapında son derece yetersiz olmuş olması ve ibtidâi/rüşdiye okullarının artış oranlarıyla karşılaştırıldığında öğretmen sayısının düşük kalmasıdır. Öğretmen açığının kapatılması için vilâyetlerde, yerel devlet memurları ve askeri görevlilerin okullarda öğretmen olarak geçici kadroyla istihdam edildiği görülmektedir.
4. Yine vilâyetlerdeki dârümuallimînlerin yetersizliği, Maârifî Umûmiye Nezâretini kısa vadede yerel nüfus arasında çocuklara okuma-yazma için temel kuralları öğretebilecek öğretmenler yetiştirme çabasına sevk etmiştir. Proje, dârümuallimînler aracılığıyla vilayetlerdeki imamlara yeni öğretim metodlarını kazandırdıktan sonra onları okullarda öğretmen olarak istihdam etmekten ibarettir.⁴⁷
5. Mevcut mekteplerin türleri ve dereceleri eğitimin yaygınlaştırılması amacına yeterli ve uygun olmamıştır. Yüksek öğretim, ilk ve ortaöğretimin yaygın ve düzenli olmasına bağlıyken ülke genelinde pek azdır. Var olanlarda öğretim yalnız din derslerinin başlangıcıyla sınırlı olmuştur. Rüşdiyelerde okuyanlar bile zamanların çoğunu mahalli mektebinde öğrenilmesi gereken konuları öğrenmekle harcamaktaydılar. Bilim ve fen öğretimi için yüksek okullar yok denecek kadar azdır. Cemaat okulları kendi ülkeleri için, medreselerse islam skolastiği için çalışmaktaydılar.

⁴⁵Güray Kırpık, Uğur Ünal, Hasan Işık, Bahattin Demirtaş, *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayınları, 2012, Ankara, s. 203.

⁴⁶Sakaoğlu, N., Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, s. 90-91.

⁴⁷Nurdoğan, M., Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922), s. 76

6. Önemli bir eksiği de o günkü adıyla sanayi (mesleki ve teknik) okullarına yer vermemesidir. Bu da tüzüğün Fransa'daki eğitim yasalarından yararlanılarak hazırlanmasına bağlanmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü okullaşma uzun süre, hatta Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar tam gerçekleştirilememiştir. XIX. yüzyıl sonuna gelindiğinde bütün ülkede yalnızca 400 kadar rüşdiye mektebinin bulunması da bunu göstermektedir. Kız rüşdiyelerine de vilayetlerde çok az ilgi gösterilmiştir. Ortaöğretimde idadi-sultani karmaşası ve sürütüşmesi her zaman gündemde kalmıştır.
7. Darülfünun'da okutulacak dersler Maarif Nizamnamesi'nde tayin ve tespit edilmiş olmakla beraber gerek hoca, gerek kitap bulmak güçlüğü yüzünden bu programdan da az çok inhiraf edilmek mecburiyetinde kalınmıştır. Darülfünun açılmasının üzerinden iki sene geçmeden bu gibi sebeplerden dolayı 1871 yılında kapatılmıştır.⁴⁸

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, çağın gereklerine uygun olarak askerî, idarî, hukukî, iktisadî ve sosyal birçok sahada ıslahat çalışmaları yapmıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı eğitim hayatında da dikkate değer gelişmeler meydana gelmiş, bu yüzyıl içerisinde hem aydınlar arasında hem de halk arasında maarif alanında bir hareketlilik görülmüştür. Bu bağlamda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk eğitim sistemi açısından en kapsamlı hukuki bir metindir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle, ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kurumları ele alınarak eğitim alanında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Eğitim açısından öğretmenin önemine binaen öğretmenlik mesleği için belli ölçütler getirilmiş ve böylece öğretmen okullarının açılması sağlanmıştır. Öğretmenlere terfi sistemi getirilmiştir. Yani öğretmen yetiştiren bir üst öğretime devam imkanı sağlamıştır. Dârülmualimîn ve Dârülmualimat müfredat programına meslek bilgisine yönelik dersler konularak öğretmenlerin mükemmel yetişmeleri amaçlanmış ve bu okulların kütüphane, laboratuvar vb. ihtiyaçları düşünülmüştür. İlk defa bütün bu sistemi finanse edecek bir "eğitim vergisi"nden bahsedilmiştir.

Bu nizamnamenin kabul edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim alanında birçok yenilik gerçekleştirilmiştir. Eğitimde yasal düzenlemelerin hızlanmasıyla ilköğretime devam zorunluluğu getirilmiştir. Nizamnameyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda değişik nitelikteki okulların yasal olarak tek bir çatı altında birbirlerine entegre edilmesi ve bütün imparatorluk topraklarında faaliyet gösterecek müfettişlerle denetlenmesi hedeflenmiştir. Okullarda uygulanacak olan öğretim metodlarının, resmi olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Maârif Nizamnâmesi, sadece ülke genelinde okullaşmanın artırılmasını değil, aynı zamanda bu okullarda verilecek öğretimin ve eğitimcilerin de niteliksel gelişimini de amaçlamıştır. Bu nizamnameye göre genel öğretimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinin her belde ve köyde en az bir tane olmak üzere açılması hedeflenmiş, bu mekteplerin kız, erkek, Müslim ve gayrimüslim olmak üzere herbirinin dört yıllık okullar haline getirilmesi planlanmıştır.

⁴⁸ Ergin, O., *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 556-558.

Sonuç olarak bu nizamnameyle, Maârif-i Umûmiye Nezâretinin eğitim meselelerindeki sorumlulukları ve müzeler, kütüphaneler, benzeri akademik kurumlarla ilgili görevleri sınırlandırılarak paylaştırılmıştır. Okulların denetlenmesi, öğretmen atamaları, Maârif-i Umûmiye Nezâretinin sancak ve kazâlarda maârif idareleri aracılığıyla vilâyetlerdeki sorumlulukları hakkında daha spesifik maddeler 1896 talimâtnâmesi ile ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Gerçekte, nizamnamenin vilâyetlerdeki idarelerle ilgili maddeleri, sadece Abdülhamid dönemi ve sonrasında uygulanmıştır. Bu nedenle de 1869 süreci, 1913'e kadar, yukarıda bahsettiğimiz eğitim meselelerin, vilâyetlerdeki maarif idareleriyle bağlantılı bir şekilde ele alınıp değerlendirildiği ilk ve son dönem olmuştur.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlandıktan sonra birçok orta, yüksek teknik ve mesleki okullar açılmıştır. Türkçenin öğretim alanında yaygınlaşması, yeni kavram, kelime ve terimlerin dilimize yerleşmesi, birçok dilden edebi, felsefî ve tarihi eserlerin Türkçeye tercümelerinin yapılması yine bu nizamname sayesinde olmuştur. Birkaç küçük değişikliklerle 1913 Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'ne kadar yürürlükte kalan Maârif Nizamnâmesi, hem kamusal eğitim alanı, hem de nezâretin işleyişi açısından kapsamlı bir yasal yapı oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

AKYOL, İbrahim Hakkı. “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

AKYÜZ, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, 2001, İstanbul.

ALTIN, Hamza. “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, S: 13, 2008, ss.271-283.

AYAS, Nevzat. *T.C. Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler*, MEB, Ankara, 1948.

BERKES, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz: Ahmet Kuyaş, İstanbul, YKY, 2008.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit. *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, MEB, 1995.

CEVAD, Mahmut. *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, 1338/1920.

DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1995.

DOĞANAY, Fatma Kaya. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Erzurum, 2011.

DÜSTÛR KOLEKSİYONU, c. II.

ERGİN, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, İstanbul, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin. “Darülfünun”, *DİA*, c.VIII, İstanbul, 1993.

KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, c. VII, TTK, Ankara, 1976.

KIRPIK, Güray-ÜNAL, Uğur-IŞIK, Hasan-DEMİRTAŞ, Bahattin. *Türk Eğitim Tarihi*, Otorite Yayınları, Ankara, 2012.

KODAMAN, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara, 1991.

NURDOĞAN, Arzu M. Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniveristesesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

ÖZALP-ATAÜNAL, Reşat ve Aydoğan. *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası)*, MEB, İstanbul, 1977.

SAKAOĞLU, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

SOMEL, Selçuk Akşin. Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi, *Kebikeç*, S: 10, 2000, ss. 223-238.

SUNGU, İhsan. “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu”, *Belleten*, c. VII, No: 28, 1943, ss. 315-347.

TAKVİM-İ VEKAYİ, nr: 303, 27 Recep, 1262 (21 Temmuz 1846).

TAKVİM-İ VEKAYİ, 25 Muharrem, 1287 Çarşamba.

TEKELİ-İLKİN, İlhan ve Selim *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara, 1993.

TÜRK, İbrahim Caner. ““Türkiye’de Orta Tahsil” Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ulus Devlet Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası”, *TAED*, Erzurum, 2014, ss. 351-378.

UNAT, Faik Reşat. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesinde Tarihi Bir Bakış*, MEB, Ankara, 1964.

YÜCEL, Hasan Ali. *Türkiye’de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.